

Psalmissummaarioiden tutkimus

SIMO HEININEN *Mikael Agricolan psalmisummaariot*. Suomi 166. SKS, Helsinki 1992. 255 s. ISBN 951-717-739-9.

Vuosi 1992 oli Agricolan kielen ja hänen teologiansa tutkijoille merkkivuosi, kun kirkkohistorian professori Simo Heininen sai valmiiksi työlään psalmisummaariotutkimuksensa. Sitä oli tiedetty odottaa jo pitkään, oikeastaan vuodesta 1975, jolloin Heininen julkaisi huomiota herättäneen artikkelin *Uusi lähde Agricolan tutkimukselle* (Vir. 79 s. 239–249). Heininen oli tuolloin löytänyt Helsingin yliopiston kirjastosta Johannes Bugenhagenin v. 1524 painetun lähes 800-sivuisen psalmikommentaarin, johon oli tehty »sadoittain latinankielisiä reunamerkitöjä 1500-luvun alkupuolen käsialalla». Heininen katsoi jo artikkelissa esittämänsä suppeahkon aineiston riittävän »perusteluksi väitteelle, että Agricola on reunamerkitöjen tekijä» (s. 247). Varsin vakuuttavilta hänen tutkimuksensa tulokset vaikuttivatkin.

Heinisen uusimman Agricola-tutkimuksen nimi on ytimekäs: *Mikael Agricolan psalmisummaariot*. Nimessä voi nähdä myös kannanoton. Koska kirjan pääosan muodostaa »vertaileva tekstijulkaisu, jossa esitetään Agricolan Rukouskirjan 40 summaarion, hänen Psalttarinsa 150 summaarion sekä käsinkirjoitettujen 105 summaarion lähdepohja ja keskinäiset riippuvuussuhteet», kuten tekijä alkusanoissa tiiviisti ilmaisee, osoittaa kirjan nimi, että Heininen

lukee myös käsinkirjoitetut summaariot Agricolan psalmisummaarioiksi.

Heinisen varmuus asiastaan on kyllä muuttunut siitä, mikä se oli vuonna 1975. Niinpä hän käyttääkin johdonmukaisesti passiivia selostaessaan käsinkirjoitettujen summaarioiden piirteitä, esimerkiksi »summaariossa ilmoitetaan», »Melanchthoniin viitataan». Kunnioitettavan rehellisesti Heininen kirjan loppujaksoissa tuo esiin kaikki nekin seikat, jotka horjuttavat käsinkirjoitettujen summaarioiden tekijyyden ratkaisusta. Puoltavilla seikoilla on kuitenkin Heinisen vaakakupissa enemmän painoa. Hän päättää kirjansa seuraavasti: »Vaikka Agricolan Psalttarin ja käsinkirjoitettujen merkintöjen summaarioiden lähdepohjassa on myös eroja, osoittaa yhteinen lähdepohja – ei täysin sitovasti, mutta varsin todennäköisesti – että Mikael Agricola on laatinut käsinkirjoitetut summaariot.» Vähäinen haikeus välittyy sanoista »ei täysin sitovasti, mutta varsin todennäköisesti». Voi kuvitella, miltä olisi tuntunut sanoa: ei vain todennäköisesti, vaan täysin sitovasti.

Omasta puolestani en usko, että reunamerkitöjen tekijä olisi ollut Mikael Agricola. Palaan tähän asiaan jäljempänä.

Heinisen teoksen tärkein osa on laaja 2. luku (s. 19–220), Psalmisummaariot ja niiden lähteet. Summaariot ovat numerjärjestyksessä psalmeittain, ja kunkin löytymistä nopeuttaa lisäksi se, että vertailu aloitetaan aina sivun yläaidasta. Tilaa ei ole säästetty muutenkaan. Vertailtavat tekstit ovat yleensä vierekkäin, joskus allekkain tai ainakin samalla aukeamalla. Niissä 40 tapauksessa, joissa suomenkielisiä summaarioversioita on kaksi, ne annetaan ensin vierekkäin ja sitten toiseenkin kertaan, kun kumpaakin suomalaista tekstiä verrataan vuorollaan vieraskieliseen. Tekstit ovat nytkin viereysten. Vertailu lähdetekstiin on mahdollisimman vaivatonta. Agricolan käännöstekniikan ja sanaston tutkijat ja myös Vanhan kirjasuomen sanakirjan tekijät ovat syystä kiitollisia Simo Heiniselle. Kunpa vähitellen saataisiin kaikista Agricolan teoksista tällaiset laitokset!

Heinisen tutkijankyvyt ovat tuottaneet

komeita tuloksia: hänellä on nyt esittää kaikille Agricolan suomenkielisille summaarioteksteille luotettavat lähdetekstit. Ne ovat melkein poikkeuksetta latinaa, myös silloin kun kyseessä on Rukouskirjan psalmisummaariot. Heininen on todennut jo aiemmin (1978: 123–151), että Agricolan päälähteenä oli Otto Brunfelsin rukouskirjan latinankielinen käännös, ei alkuperäinen saksalainen (vrt. Gummerus 1941).

Heti suomalaisten summaarioiden jäljessä on kopio kustakin Bugenhagenin psalmikommentaarin käsinkirjoitetusta latinalaisesta summaariotekstistä, myös ne (yht. 38), joiden lähde ei vielä ole löytynyt. Kahteen kolmannekseen käsinkirjoitetuista summaarioista on löytynyt varma tai todennäköinen lähdeteksti. Sen ja summaarion Heininen yleensä antaa vierekkäin; joskus on tyydytty kursivoimaan summaariosta vertailtava jakso. Sekä käsinkirjoitettujen summaarioiden että kaikkien lähdetekstien ortografiaa on yhtenäistetty ja lyhenteet aukaisu.

Pääjaksoa seuraa kolme täydentävää ja kommentoivaa lukua täynnä ytimekästä tietoa, osin viitenä taulukkona tai asetelmina: Rukouskirjan summaariot (s. 221–226), Psalttarin summaariot (s. 227–238) ja Käsinkirjoitetut summaariot (s. 239–246). Innostunut tai kiireinen lukija löytää kirjan lopusta runsaan kahden sivun mittaisen päättösluvun: Tutkimustulokset.

Johannes Bugenhagenin psalmikommentaarin samoin kuin mahdolliset lähdetekstit ja niiden kirjoittajat Heininen yhtä poikkeusta lukuun ottamatta esittelee johdantoluvussa (s. 10–18). Heininen tutustuttaa meidät muun muassa Otto Brunfelsiin, Johannes Bugenhageniin, Eobanus Hessukseen, Veit Dietrichiin, Georg Majoriin ja lopuksi (s. 242) myös uuteen tuttavuuteen Johannes Draconitesiin. Simo Heininen tunnetaan esitelmien pitäjänä erinomaisesta havainnollisuudestaan. Kun Heinisen matkassa siirtyy 1500-luvun Wittenbergiin, tuntee tullessaan keskelle elämää. Heinisen tekstiä on hauska lukea. Tähän on kaksi yksinkertaista syytä: Heininen tietää asiat ja hän osaa kirjoittaa. Hän ei väsytä lukijaa

mutkikkailta ajatuksilla eikä liioin truismeilla. Ilmeisen hyvin hän ymmärtää, mitä lukija ei vielä tiedä. Hänellä on tapana ujuttaa tekstiin monenlaista virkistävää lisätietoa. Opimme muun muassa, että Melancthon yritti turhaan saada Kustaa Vaasaa avaamaan 1520-luvulla suljetun Upsalan yliopiston, että Linné nimesi kartusiolaismunkki Otto Brunfelsin (1488–1543) modernin botaniikan perustajaksi, että Georg Major julkaisi Lutherin neuvosta Egyptin erakkoisien lausemia ja että humanistirunoilija Eobanus Hessus lähetti Psalttarinsa ensipainoksen Wittenbergiin, jossa reformaattorit lukivat sen ja mieltyivät siihen.

Heinisen asiantuntemus pettää vain sivulla 238, kun hän lyhyesti tarkastelee Agricolan psalmisummaarioiden kieliasua. Hän luettelee joukon ortografisia muutoksia, joita hän sanoo Agricolan tehneen Rukouskirjan vanhaan summaariotekstiin Psalttaria julkaistessaan. Tästä voi valitettavasti syntyä väärä käsitys. Rukouskirjan ja Psalttarin yhteisten sanojen ortografiset erot eivät merkitse sitä, että Agricola olisi tietoisesti parantanut aiempaa kirjoitusasua. Hän ehkä kirjoittaa Psalttarin summaarioversioon sanan toisin kuin Rukouskirjassa on, mutta seuraavassa summaariossa hän saattaa taas palata entiseen merkintään tai käyttää jotakin kolmatta. Muutokset eivät ole systemaattisia. Esimerkiksi pitkän vokaalin, soinnillisen dentaalispirantin (*t:n* heikkoasteisen vastineen) ja *ht-* tai *hk-*yhtymän merkinnässä kirjavuus jatkuu entisellään. Jotkut Rukouskirjan ja Psalttarin summaarioiden erot taas ovat heijastumaa Agricolan kielen ortografian paljon yleisemmistä muutoksista. Esimerkiksi *i-*loppuisen diftongin jälkikomponentin *ij:*llisestä merkintätavasta oli luovuttu melkein kokonaan jo Uuden testamentin julkaisuvaiheessa. Ratkaisu saattoi olla latojankin. Heinisen mainitsema muoto-opillinen muutos on kiintoisa. Possessiivisuffiksin käyttö todella lisääntyy Psalttarissa. Mutta ei voi väittää, että possessiivisuffiksi Rukouskirjan summaarioista »kauttaaltaan puuttuu» (s. 238). Kyllä possessiivisuffikseja löytää vaivattomasti niis-

täkin.

Suomenkielisten psalmisummaarioiden tekstit on kopioitu Mikael Agricolan Teosten ensimmäisestä näköispainoksesta (1931) huolellisesti. Virheet ovat pieniä eivätkä häiritse. Joistakin erheellisistä asuista tekee mieli huomauttaa (korjaus kulmankärjen jäljessä): Ps. 38 [Surman] *hirmuisus* > *hirmusudhes* / Ps. 45 [Ylkens] *cwdeleman* > *cwleman* / Ps. 48 [Palueluxens] *asetit* > *asetti* / Ps. 121 *lumalalisten* > *lumalisten* / Ps. 125 *tyrannis*-sana liikaa. *Seuracunta*-sanan *c* olisi syytä korjata *k*:ksi psalmien 9, 10, 83, 141, 149 ja 150 summaarioissa. – Agricolan ilmeisiä painovirheitä on korjattu ja korjauksista on myös huomautus. Näihin lisäksi selvyuden vuoksi seuraavat: Ps. 65 (myös s. 232) *ymrienen*, po. *ymbyrienen* / Ps. 83 *rucoeldama*, po. *rucoeldawa*.

Heinisen huolellinen vertailutyö tuo uutta tietoa käsinkirjoitettujen merkintöjen ajoitukseen. Erityisen kiintoisaksi osoittautuu se havainto, että merkintöjen myöhäisin varma lähde on (psalmien 1, 10 ja 17 summaarioissa) Georg Majorin Psalttarin kolmas tai neljäs painos (1552 ja 1553); kahdesta ensimmäisestä painoksesta puuttuvat lähteenä käytetyt kohdat (s. 243–244). Tämä merkitsee sitä, ettei ainakaan näiden kolmen summaarion tekstiä ole voitu kirjoittaa Bugenhagenin psalmikommentaariin ennen vuotta 1553. Osa merkinnöistä on voinut syntyä aikaisemminkin, mutta »tuntuu todennäköiseltä, että kommenttien teko on aloitettu ensimmäisestä psalmista», sanoo Heininen itse (s. 244).

Ainakin osa käsinkirjoitetuista summaarioista osoittautuu siis Agricolan Psalttarin ilmestymisvuotta (1551) myöhemmiksi. Tämä heikentää Agricolan tekijyyttä. Hänen voisi ymmärtää kirjoittaneen kommentteja Bugenhageniin oman Psalttarinsa esityönä, mutta tämä hypoteesi osoittautuu nyt mahdottomaksi. Minkä vuoksi Agricola olisi Psalttarin julkaistuaan kirjoittanut käsin latinankielisiä psalmisummaarioita Bugenhagenin kirjaan?

Agricolan tekijyyden puolesta on puhunut Bugenhagenin psalmikommentaarin ni-

miölehdeltä löytynyt omistajanmerkintä: »LAURENTII BEATI AGRICOLE LIBER DE TORSBII». Kirjan yhtenä omistajana on ollut Laurentius Agricola. Heininen päätteli vuonna 1975, että Laurentius Agricola saattoi olla Mikael Agricolan salanimi. Psalmisummaariotutkimuksessaan Heininen toistaa lyhyesti sanomansa, vahvistamatta tai kumoamatta hypoteesia.

Tuntuu epäuskottavalta, että kirjan nimiölehdelle omistajaksi merkitty Laurentius Agricola olisi salanimi. Merkintää ei ole voinut kirjoittaa Laurentius Agricola itse, koska – kuten Heininen sanoo – »häntä mainitaan autuaaksi» (1975: 241). Eikö sekin, että joku käyttäisi salanimeä edellisestä kirjanomistajasta, olisi outoa? Heininen otaksui 1975, että omistajanmerkinnän oli tehnyt »joku kirjan myöhemmistä omistajista, todennäköisimmin Pertteli Erkinpöika». Bartollus Erici osti kirjan itselleen jo vuonna 1544; tästä on nimiölehdellä merkintä. Vaikka oletettaisiin, että Laurentius tai Mikael Agricola olisi vuoden 1553 vaiheilla tehtyjen kommenttien kirjoittaja, on kirjan joka tapauksessa täytynyt ensin kuulua Bartollus Ericille ja vasta sitten kommenttien kirjoittajalle. Jos Laurentius Agricolaa pidetään reunamerkintöjen tekijänä, ei hänen nimensä kirjoittaja ole voinut olla ainakaan Bartollus Erici.

Laurentius Agricolaa on epäilty Mikael Agricolan nimeksi toisessakin yhteydessä. Mikael Agricolan tuntema kamarineuvos Nils Bielke sai kesäkuussa 1549 kirjeen, jonka allekirjoittaja on Laurentius Agricola. On oletettu, että kirjeen olisikin kirjoittanut Mikael, joka olisi jostakin syystä vaihtanut etunimeä, jopa niin tosissaan että kirjeen sinetissäkin on kirjaimet L C A. Tämä edellyttää, että hän olisi vaihtanut isännimeäkin.

Väistämättä tullaan siihen tulokseen, ettei sitä Johannes Bugenhagenin psalmikommentaaria, jonka sivujen reunoihin summaariot on kirjoitettu, voi ainakaan omistajanmerkinnän perusteella pitää Mikael Agricolalle kuuluneena kirjana. Voidaan myös kysyä, olisiko hän jättänyt nimensä merkitsemättä näin tärkeään kirjaan, jos hän olisi ollut sen omistaja.

Kirjallisuutta

Heininen perusteli vuonna 1975 Agricolan tekijyyttä ensisijaisesti Agricolan Psalttarin summaarioiden ja käsinkirjoitettujen summaarioiden välisillä yhtäläisyyksillä. Hän katsoo nyt, että yhtäläisyydet johtuvat »poikkeuksetta yhteisestä lähteestä, nimittäin Justus Jonaksen ja erittäinkin Majorin summaarioista». Tämä ei vielä todista Agricolaa merkintöjen tekijäksi.

Heininen ilmaisee hyvin suoraan sen, että Agricolan tekijyys voidaan perustaa »ainoastaan yhteiseen lähdepohjaan». Erityisen tärkeänä hän pitää sitä, että käsinkirjoitettujen summaarioiden tekijä on käyttänyt Georg Majorin Psalttaria samojen 37 psalmisummaarion lähdetekstinä kuin Agricola Psalttarin summaarioissaan, 21 tapauksessa Agricola tosin muun lähteen ohella. »Tätä on vaikea viedä pelkän sattuman tiliin», sanoo Heininen (s. 244). Toisaalta Heininen on kertonut (s. 14), että Majorin Psalttarista oli tullut »suosittu koulukirja». Sen on hyvin voinut tuntea kaksi eri ihmistä: Agricola kirjan 1. painoksen ennen Psalttarinsa julkaisemista ja summaarioita käsinkirjoittanut tuntematon 3. tai 4. painoksen vuoden 1553 vaiheilla. Agricolan tekijyyttä horjuttaa mielestäni sekin, että yhdeksän käsinkirjoitetun summaarion lähteenä on Draconitesin psalmikommentaari (ilm. 1543), jonka käytöstä ei ole merkkiäkään Agricolan Rukouskirjan tai Psalttarin psalmisummaarioissa. Tämäkin tieto on nyt varma.

Simo Heinisen psalmisummaariokirja on arvokasta, kestävä perustutkimusta. Esittelystä on toivoakseni välittynyt, miten innostava uusi Agricola-kirja on. Sydämeistäni yhdyn niihinkin sanoihin, joilla Suomen Vanhan kirjallisuuden päivät ry:n toiminnanjohtaja, maisteri Ilpo Tiitinen päätti keväällisen jäsenkirjeensä: »Opettavaisia ja rauhallisia hetkiä voi viettää myös Simo Heinisen uuden Agricolan tutkimuksen äärellä. Lehteilemälläkin oppii vanha ja nuori.»

SILVA KIURU

LÄHTEET

GUMMERUS, JAAKKO 1941: Mikael Agricolan Rukouskirja ja sen lähteet. Suomen Kirkkohistoriallisen Seuran toimituksia 44:1. Helsinki.

HEININEN, SIMO 1975: Uusi lähde Agricolan tutkimukselle. Virittäjä 79 s. 239–250.

— 1978: Luther ja Mikael Agricolan rukouskirja. – Nova et vetera. Studia in honorem Martti Parvio. Suomen Kirkkohistoriallisen Seuran toimituksia 105. Joensuu.